

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת ויחי: מכירת היין ומכירת יוסף

לפני שנים רבות, במרתף חשוך בכפר קטן ליד העיר וילנה, אירע מקרה שגרם לסערה בבית-הדין של העיר. מדובר היה באדם שהיה מוכר יין במרתף ביתו בסתר. מדוע היה מוכר בסתר? משום שהקיסר ירום הודו הטיל מס ודרש רישיון לממכר יין, והמוכר לא היה מעוניין לשלם ולקבל רישיון. יום אחד נכנס למרתף היין אדם ששבר בחמתו את בקבוקי היין. לאחר דקות ספורות, נכנסו פקידי הקיסר למרתף היין כדי לקנוס את המוכר על כך שהוא מוכר יין ללא רישיון. לתדהמתם, הם לא מצאו בקבוקי יין אלא שברי זכוכיות ויין שניגר על רצפת המרתף. הפקידים חזרו כלעומת שבאו, וכך ניצל הסוחר מקנס כספי גבוה. לאחר שנרגעו הרוחות, תבע הסוחר את האדם ששבר לו את בקבוקי היין לבית-הדין בעיר וילנה, על כך שהזיק לו. לעומתו טען חברו, שבמעשיו הוא גרם לו להצלה רבה מקנס כספי גבוה מאת פקידי הקיסר על החזקת יין ללא רישיון. הוויכוח בין הסוחר לחברו מחדד את היחס בין הכוונה של האדם לבין תוצאת מעשיו, שכן המחשבה הייתה להזיק את ממון חברו, אך במבחן התוצאה לא נגרם לחברו נזק אלא הצלה.

פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים

המקרה הובא לפני הרב חיים סגלוביץ¹ אחד מדייני העיר וילנה, שפסק שהאדם השובר אינו חייב לשלם על שבירת בקבוקי היין, כי למעשה במבחן התוצאה לא מדובר על היזק אלא על הצלה גדולה מעונש פקידי הקיסר. אמנם, על מחשבתו הרעה שהתכוון להזיק לחברו הוא יהיה חייב בעונש בידי בית-דין של מעלה העונשים על המחשבה. הוא הביא ראיה לדבריו שהחייב על התוצאה, אף שהמחשבה הייתה מחשבה לרעה, ממקרה בו דייג פורש רשת לדוג דגים בשבת, ויחד עם הדגים שנתפסו ברשת הוא העלה גם תינוק שנפל לים ובכך הציל אותו מטביעה. במקרה זה נחלקו בגמרא האם הוא חייב על צידה בשבת: 'רבה אמר פטור, ורבה אמר חייב'.² את טעמי המחלוקת הסבירה הגמרא בכך שרבה פטר משום שבתוצאה הוא הציל את התינוק, אך רבה מחייב אותו על צידת הדגים משום שמחשבתו הייתה לדוג דגים, דבר האסור בשבת. להלכה, פסק הרמב"ם³ שהדייג פטור, למרות שמחשבתו הייתה לחילול שבת, לדוג דגים, מכל-מקום כיון שבתוצאה הוא הציל תינוק הוא פטור, דבר המורה שהעיקר הוא במבחן התוצאה והיא הייתה לטובה ולכן הוא לא יחויב בעונש על חילול שבת.

אולם למרות שמבחן התוצאה הוא הקובע ואין בית-דין יכול להעניש אדם על מחשבתו הרעה, אך בית-דין של מעלה כן יכול להענישו על מחשבה רעה, דבר אותו למדנו מדברי הגמרא⁴ שבמקרה ואישה נדרה נדר לא לשתות יין, ובעלה הפר לה את הנדר ללא ידיעתה, ולאחר מכן היא שתתה יין, אמנם למעשה היא לא עברה על הנדר שהופר לה מאת בעלה, אך כיון שמחשבתה הייתה לרעה, לעבור על הנדר, היא נענשת בידי שמים וצריכה על כך כפרה, כדברי הרמב"ם: "אע"פ שנתכוונה לאיסור, הואיל ונעשה ההיתר פטורה... ומכין אותה מכת מרדות מפני שנתכוונה לאיסור".⁵ מכך למד רבי עקיבא⁶ שאדם שהתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, אמנם למעשה הוא לא אכל בשר חזיר, אך הוא צריך כפרה על מחשבתו הרעה עליה הוא נענש בידי שמים. מדברים אלו הוכיח האור שמח⁷ שאמנם הדייג שחשב לדוג דגים העלה ברשת גם תינוק והוא פטור, אך הוא חייב עונש בידי שמים על מחשבתו הרעה.

¹ שו"ת מקור חיים (סימן לג).

² מנחות (סד ע"א).

³ רמב"ם (שבת פ"ב הטי"ז).

⁴ קידושין (פא ע"ב); נזיר (כג ע"א).

⁵ רמב"ם (הלי נדרים פ"ב הי"ח).

⁶ על הקשר בין רבי עקיבא למכירת אחי יוסף, ראו: נזר הקודש (ח"ג בראשית רבה פרשה פד סימן יז). דבריו הובאו בגיליוני השי"ס (נזיר

כג ע"א); בית שמואל אחרון (פרשת פנחס ד"ה ופירש בספר).

⁷ אור שמח (הלי שבת פ"ב הטי"ז).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הרב שלמה זלמן אוירבך⁸ נשאל האם מותר למעביד החושד באחד העובדים שהוא גונב להניח חפץ שישימש כפיתיון כדי לבדוק זאת, וכדי שהעובד לא יעבור על איסור גניבה אזי המעביד יפקיר את החפץ שהונח לפיתיון? לדבריו אסור לעשות כן, משום שאמנם בתוצאה העובד לא יעבור על איסור גניבה, משום שהמעביד הפקיר את החפץ, אך כיון שמחשבתו של העובד היא לגניבת החפץ, מחשבה עליה הוא חייב בידי שמים, נמצא שהמעביד מכשיל אותו בכך. הרב סגלוביץ הוסיף להוכיח כדבריו מפרשת השבוע. לאחר ששבו האחים מקבורתו של יעקב אביהם, הם חששו שיוסף ינקום בהם על כך שהם מכרו אותו, ולכן אמרו לו שאביהם ביקש שימחל להם. יוסף ענה להם: "אֵל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי וְאֵתֶם הִשְׁבַּתְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים הִשְׁבָּה לְטֹבָה"⁹. למרות שמחשבתם בעת המכירה הייתה לרעה, אך כיון שבמבחן התוצאה יצא מכך הצלה וטובה גדולה הוא לא יכול להענישם. מדברים אלו של יוסף, הוכיח הרב סגלוביץ את פסק דינו, שבמקרה וכוונת האדם לרעה הוא לא יענש בידי אדם כאשר התוצאה טובה, שכן אין ביכולת בית-דין של מטה להעניש אדם על מחשבתו הרעה, דבר המסור רק להקב"ה, כדברי יוסף 'אֵל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי', היינו אני לא יכול להעניש על המחשבה הרעה שלכם. הוא סיכם את פסק דינו כך: "יצא לנו הדין, כל מקום שאחד כיוון לעשות לחברו היזק או רעה ונהפך לטובה, אז פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים".

חייב בדיני אדם ובדיני שמים

על פסק דין זה חלק רב העיר וילנה, הרב שלמה הכהן¹⁰ לדבריו, יש לערוך הבחנה בין שני סוגי מקרים - במקרה והאדם חשב לעשות רעה ובמבחן התוצאה המחשבה לא התממשה, הוא אכן פטור בדיני אדם הדנים על התוצאה וחייב בדיני שמים על מחשבתו הרעה. אך במקרה ומחשבתו הרעה התממשה במציאות, הוא חייב גם בדיני אדם. הוא ביסס הבחנה זו על דברי רבי עקיבא אותם הזכרנו, שאדם שהתכוון לאכול בשר חזיר ומחשבתו הרעה לא התממשה שכן היה זה בשר טלה, הוא אינו נענש בידי אדם אלא בידי שמים על מחשבתו הרעה. אך אם כן התממשה מחשבתו הרעה, 'נתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר', הוא מחויב גם בדיני אדם שכן התממשה מחשבתו הרעה במציאות. לדבריו, גם אחי יוסף חייבים עונש בידי אדם, שכן מחשבתם הרעה התממשה במציאות, שיוסף נמכר, אלא שהקב"ה הפך הכל לטובה. לאור זאת הוא פסק שכוונת האדם לשבור את בקבוקי היין של חברו ולהזיק לו התממשה בעת שנשפך היין על הרצפה, על כך הוא חייב בדיני אדם, אף שלאחר מכן כשנכנסו פקידי הקיסר התברר למפרע שהכל נהפך לטובה. נמצא א"כ שנחלקו רבני העיר וילנה בחיוב האדם ששבר את בקבוקי היין - לדעת הרב סגלוביץ הוא פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ולדעת הרב שלמה הכהן הוא חייב גם בדיני אדם וגם בדיני שמים. כאמור, מחלוקת זו משפיעה על העונש של אחי יוסף, האם הם חייבים רק בידי שמים או גם בידי אדם.

דעת אור החיים בעונש אחי יוסף

פוסקים אלו הביאו ראייה למעשה שהגיע לפניהם, שהוא עבירה בין אדם לחברו, מעבירה בין אדם למקום, אדם שהתכוון לאכול בשר חזיר ונמצא בשר טלה, ולדבריהם על כך יהיה חיוב בידי שמים על המחשבה הרעה, וגם אחי יוסף התחייבו בידי שמים על מחשבתם הרעה. אולם, לדעת אור החיים¹¹ אחי יוסף לא חייבים לא בדיני אדם, שכן במבחן התוצאה נגרמה טובה ולא רעה, ואף אינם חייבים בדיני שמים, "והרי הם פטורים וזכאים גם בדיני שמים".

⁸ שו"ת מנחת שלמה (ח"ג סימן קה אות ט; תניינא סימן קלג אות ט). לדוגמאות נוספת, ראו: שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן לה אות ד); שמירת שבת כהלכתה (פרק לב הערה קל).

⁹ בראשית (נ, כ).

¹⁰ שו"ת בנין שלמה (ח"ב חו"מ סימן ה).

¹¹ אור החיים (בראשית נ, כ).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

על כך הקשה הרב יצחק שמלקיש,¹² הרי למדנו שאדם שהתכוון לאכול בשר חזיר ונמצא שהוא בשר טלה, חייב עונש בידי שמים על מחשבתו הרעה, אי"כ מדוע אחי יוסף לא חייבים עונש בידי שמים על מחשבתם הרעה? הרב מאיר דן פלוצקי¹³ הסביר את דעת אור החיים. לדבריו, החיוב על מחשבתו הרעה של האדם הוא דווקא בעבירה בין אדם למקום, כמו חילול השבת של הדייג שהעלה דגים ותינוק, או במאכלות אסורות במקרה ואדם חשב לאכול מאכל איסור ונמצא שהוא היתר, אז יש לו עונש בידי שמים וצריך על כך כפרה. אולם, בעבירה שהיא בין אדם לחבירו, כדוגמת אדם המגיש לחברו כוס רעל ונמצאה כוס יין, וכמכירת אחי יוסף שהיא עבירה בין אדם לחברו, אין כל חיוב על המחשבה הרעה אלא רק על מבחן התוצאה. וכיון שבמבחן התוצאה אין כל רעה, אזי אחי יוסף לא חייבים עונש לא בידי אדם ולא בידי שמים.

נמצאנו למדים על היחס בין מחשבה רעה לתוצאה טובה.

¹² שו"ת בית יצחק (יו"ד ח"א סימן ח אות ח).

¹³ כלי חמדה (פרשת ויחי אות ד). ראו גם: ערבי נחל (פרשת ויחי דרוש ה).